

ρία του Πλάτωνος για τις ατομικές ελευθερίες δέν συμφωνεί με τις απόψεις πολλών διανοητών της Δύσεως, ιδιαίτερα από της Αναγεννήσεως και έξης. Δέν είναι όρθό νά επιζητείται συμφωνία του Πλάτωνος με τις διακηρύξεις των Διαφωτιστών, καθ' όσον οί δομές της πλατωνικής κοινωνίας ήσαν ιδιάζουσες και κατά συνέπειαν ό Πλάτων έπρεπε ν' ανταποκριθεί στα αίτήματα της εποχής του.

Τό βιβλίο της Julia Annas, μετά την έκτεταμένη εισαγωγή, περιλαμβάνει ανάλυση και έρμηνεία των προβλημάτων της κοινωνίας όπου κυριαρχεί ή δικαιοσύνη (σσ. 73-109) και στηρίζεται στή δομή του πλατωνικού επιχειρήματος για νά θεμελιωθούν οί παρατηρήσεις της συγγραφέως (σσ. 59-72). Η σχέση μεταξύ πολιτείας και ψυχής βασίζεται στον συσχετισμό των άρετών (σσ. 109-153) και στην υπεράσπιση της άρετής της δικαιοσύνης (σσ. 153-170). Διερευνάται ή δομή και οί άρχές της πλατωνικής πολιτείας, με όλες τις αντιδράσεις στην άναφορά του Πλάτωνος στην ιδανική πολιτεία (ισότης και δικαιώματα, ή θέση των γυναικών κλπ. σσ. 170-185). Προβλήματα γνωσιοθεωρίας και άναφορά στή θεωρία των Ίδεών καθώς και ή έννοια της Ίδεας του Άγαθού σχολιάζονται επιτυχώς από την συγγραφέα (σσ. 190-272). Τό πλατωνικό εκπαιδευτικό σύστημα με έμφαση στή φιλοσοφία των μαθηματικών στηρίζεται στην περίφημη πλατωνική διαλεκτική (σσ. 272-276). Σέ μία πολιτεία όπου κυριαρχεί ή φιλοσοφούσα συνείδηση μπορεί νά εϋδοκιμησει ή δικαιοσύνη, γιατί ή άδικη πολιτεία κάνει και τούς πολίτες της δυστυχείς, ενώ ή δίκαιη πολιτεία επαγγέλλεται την εϋδαιμονία στους πολίτες (σσ. 294-321). Οί ήθικές απόψεις του Πλάτωνος μπορούν νά έχουν εφαρμογή στην «Πολιτεία» του καθ' όσον παρέχεται ή δυνατότητα στον πολίτη νά ένεργήσει ως μέλος μιās εϋνομουμένης κοινωνίας (σσ. 321-344). Άκολουθεί ένδεικτική βιβλιογραφία και εύρετήριο έννοιων και όνομάτων.

Παρατηρούμε ότι σκοπός του βιβλίου αυτού είναι ή καθαρή και συστηματική εισαγωγή στην «Πολιτεία». Είναι αρκετά χρήσιμο για όλους εκείνους που επιθυμούν μία γνωριμία με την πλατωνική φιλοσοφία. Η συγγραφέως τονίζει τό ένδιαφέρον του Πλάτωνος για δημιουργία του φιλοσοφικού στοχασμού στους μαθητές του και όχι την παροχή δογματικών λύσεων στα ήθικά τά πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα. Τό βιβλίο της Annas ανάλυει με έμφαση την συνέπεια και την όρθότητα των πλατωνικών επιχειρημάτων σέ ήθικά θέματα. Επίσης ή συγγραφέως επιδιώκει μία νέα θεώρηση των εκπαιδευτικών, των γνωσιοθεωρητικών και των ανθρωπιστικών προβλημάτων. Παρά τις αυθεντικού τύπου θέσεις του Πλάτωνος σέ πολιτικά θέματα, ό κύριος στόχος του φιλοσόφου είναι ή ήθική πρόοδος και εξέλιξη του ατόμου. Είναι σημαντική ή θέση της Annas στην εκτίμηση της πλατωνικής φιλοσοφίας, ότι ό Πλάτων διδάσκει και τή σημερινή ήθική φιλοσοφία πώς νά εκτιμά τό ένεργούν άτομο, δηλαδή τί πρέπει νά πράττει ό δίκαιος άνθρωπος για νά καταλήξει στην έρώτηση τί είδους πρόσωπο πρέπει νά είναι ό δίκαιος άνθρωπος.

ΔΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μιχ. Δημητρακόπουλος, *Μια εισαγωγή στο φιλοσοφικό κίνημα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού: Τεύχος Β': Η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου και ο J. J. Rousseau*. Αθήνα 1984, 136 σελίδες.

Το βιβλίο αυτό εμφανίζεται από το συγγραφέα σα συνέχεια ενός πρώτου τεύχους πανεπιστημιακών παραδόσεων με τίτλο *Μια εισαγωγή στο φιλοσοφικό κίνημα του Διαφωτισμού*:

Denis Diderot (Αθήνα 1979). Ο συγγραφέας δηλώνει ότι το βιβλίο που προεκτείνει «το μεγάλο δρόμο του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού», γιατί θα ακολουθήσουν και άλλα τεύχη και γιατί πιστεύει ότι το κίνημα αυτό μπορεί να φωτιστεί με συνεχείς προσπάθειες και σειρά μελετών (σ. 12).

Το κενό της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού στην ελληνική βιβλιογραφία οφείλεται ίσως στην αντίληψη που επικράτησε παλιότερα, στη Γαλλία κυρίως αλλά και στο χώρο της νεοελληνικής διανόησης, ότι η σκέψη του Διαφωτισμού δεν είναι γνήσια φιλοσοφική — εκτίμηση που προϋποθέτει ορισμένη αντίληψη για τη φιλοσοφία ή ενδεχομένως παρανόηση της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, που γίνεται αποδεκτή από ορισμένους ακόμη και σήμερα. Από την άποψη αυτή οι προθέσεις του συγγραφέα είναι αξιέπαινες και οι προσπάθειές του ευπρόσδεκτες, ανεξάρτητα από το βαθμό της επιτυχίας τους.

Το βιβλίο περιλαμβάνει εισαγωγή, ένα εμβόλιμο κεφάλαιο για τον Diderot, πέντε μέρη, βιβλιογραφία και χρονολογικό πίνακα σχετικό με το βίο του Rousseau.

Στην εισαγωγή (σσ. 5-13) αναγνωρίζεται η πολυμορφία της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, παράλληλα όμως και η «στοιχειώδης εννοιολογική της ενότητα», που επιτρέπει στο συγγραφέα τη σχηματική διάκριση του Διαφωτισμού σε τρεις περιόδους. Ως «μεγάλοι φιλοσοφικοί πόλοι» του κινήματος προβάλλονται ο Voltaire και ο Rousseau, ενώ επισημαίνεται η συμβολή και των υπολοίπων philosophes στην επίτευξη των στόχων του.

Το κεφάλαιο που ακολουθεί (*Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες του Diderot*, σσ. 15-33), χωρίς αρίθμηση, ο συγγραφέας αναγκάζεται να το δικαιολογήσει, προβάλλοντας λόγους «συγγραφικής συνέπειας» (το κεφάλαιο είχε προαναγγελθεί στο Α' τεύχος, όπου στη σ. 125 αναφέρεται ότι δε δημοσιεύτηκε για τεχνικούς λόγους) και το επιχείρημα ότι ο Diderot «προϋποτιπώνει μερικές από τις αντιλήψεις του Rousseau» (σ. 15). Θα ήταν, ωστόσο, προτιμότερο οι απόψεις του Diderot είτε να ενταχθούν στο Ι μέρος: *Οι πηγές της πολιτικής σκέψης του Rousseau* —όσες από αυτές και εφόσον επέδρασαν στη σκέψη του— είτε να ενσωματωθούν στα επί μέρους κεφάλαια του βιβλίου, όπου εξετάζονται οι αντίστοιχες απόψεις του Rousseau, δίχως να βλάπτεται έτσι η συνοχή και η όλη οικονομία του.

Στο Ι μέρος (σσ. 33-48) εξετάζονται οι επιδράσεις που δέχτηκε ο Rousseau από τους θεωρητικούς του φυσικού δικαίου, τον Hobbes και τον Locke. Πρόκειται για μάλλον ισχνή εξέταση των πηγών, με λίγες παραπομπές που να την τεκμηριώνουν, και όχι εξαντλητική ασφαλώς, αφού δε γίνεται μείνεια για την επίδραση, λ.χ. του Machiavelli (βλ. P. Cucchi, «Rousseau lecteur de Machiavel», του Spinoza (βλ. M. Francès, «Les reminiscences spinozistes dans le Contract Social de Rousseau») κ.ά., ενώ ελάχιστα αναφέρονται για την επίδραση του Montesquieu, αν και αναγνωρίζεται ως σημαντική (σ. 40).

Στο ΙΙ μέρος (*Το contrat social και η πολιτική εξουσία*, σσ. 48-61) εκτίθενται οι απόψεις του Rousseau για την εξέλιξη της ανθρωπότητας ως το σχηματισμό των πρώτων κοινωνιών, η κριτική του στη θεωρία του R. Filmer και οι απόψεις του για τη δουλεία.

Στο ΙΙΙ μέρος (*Το κοινωνικό συμβόλαιο*, σσ. 61-85) διακρίνονται δύο τύποι συμβολαίου: το συμβόλαιο «συνένωσης ή κοινωνίας» και το συμβόλαιο «υποταγής». Με το πρώτο, προφανώς, τα άτομα συγκροτούν κοινωνία, ενώ με το δεύτερο συμφωνούν να ορίσουν έναν ανώτατο άρχοντα στον οποίο στο εξής οφείλουν υποταγή — αν και αυτό δεν γίνεται σαφές στον αναγνώστη. Δηλώνεται (σ. 63) ότι ο Hobbes υιοθετεί τον πρώτο τύπο συμβολαίου (αντίθετα στις σσ. 65-66 γίνεται λόγος για συμβόλαιο υποταγής) και ότι ο Rousseau είναι σύμφωνος με τον Hobbes «όσον αφορά το είδος του κοινωνικού συμβολαίου» (σ. 66). Η όλη ανάλυση δημιουργεί κάποια σύγχυση, ενώ, αντίθετα, από τις αναλύσεις του E. Cassirer (*The Philosophy of the Enlightenment*, Princeton Univ. Press 1951, σσ. 256, 260, 264) προκύπτει σαφώς ότι ο Hobbes δέχεται ως μοναδική αιτία της γένεσης της πολιτικής κοινωνίας το συμβόλαιο υποταγής —αίροντας έτσι το δυϊσμό της θεωρίας του συμβολαίου— και ότι ο

Rousseau, ακολουθώντας τον Hobbes, περιορίζει τη διαδικασία σχηματισμού της κοινωνίας σε ένα μοναδικό συμβόλαιο, το οποίο όμως, σε αντίθεση προς τον Hobbes, θεμελιώνει στην έννοια της ελευθερίας. Πρόκειται βέβαια για ελευθερία που προϋποθέτει υποταγή των υπηκόων στο νόμο, που οι ίδιοι ορίζουν ως μέλη του κυρίαρχου σώματος, και των ατομικών βουλήσεων στη γενική βούληση του σώματος. Ο συγγραφέας, ο οποίος αποδέχεται τη θέση αυτή, αρνείται (σ. 71) την ερμηνεία ορισμένων μελετητών που, στην εκχώρηση των ατομικών δικαιωμάτων στην κοινότητα, βλέπουν την καθιέρωση ενός παντοδύναμου και ολοκληρωτικού κράτους, παρόμοιου με εκείνο του Hobbes. Από την εξέταση της σχέσης της γενικής βούλησης προς το συμφέρον και την ελευθερία των πολιτών, ο συγγραφέας οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ο Rousseau κατορθώνει να συμβιβάσει στο σύστημά του τον «ατομικισμό» με τον «κρατικισμό» (σ. 78· πρβλ. και σσ. 46-47). Κατορθώνει δηλαδή να συνδέσει οργανικά το ατομικό με το δημόσιο συμφέρον, την ατομική ελευθερία με την έννομη πειθαρχία που θεμελιώνεται στην έλλογη βούληση του κοινού αγαθού και στην αρχή της δικαιοσύνης.

Σχετικά με *Το πρόβλημα της souveraineté* (IV μέρος, σσ. 85-116) εξετάζονται θέματα όπως: ο αναπαλλοτρίωτος και αδιαίρετος χαρακτήρας της κυρίαρχης εξουσίας, τα όριά της, η νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, το αντιπροσωπευτικό σύστημα της δημοκρατίας και άλλα συναφή.

Τέλος, στο V μέρος (*Η πολιτική θρησκεία στο κοινωνικό συμβόλαιο του Rousseau*, σσ. 116-126) γίνεται αναφορά στο πρόβλημα αν υπάρχει η όχι αντίφαση στις ιδέες του Rousseau σχετικά με την αναγκαιότητα της θρησκείας στην πολιτεία. Ο συγγραφέας αρνείται την αντίφαση και καταλήγει, ύστερα από την παρουσίαση των απόψεων του Rousseau για την πολιτική θρησκεία, πως ο ρόλος της δεν εξυπηρετεί θεολογικούς αλλά ωφελμιστικούς σκοπούς για τους ίδιους τους πολιτικούς θεσμούς.

Το βιβλίο, γραμμένο σε μικτή καθαρεύουσα, αποτελεί στο σύνολό του πιστή έκθεση της πολιτικής φιλοσοφίας του Rousseau με βάση το *Κοινωνικό συμβόλαιο* και άλλα πολιτικά του κείμενα. Ορισμένες ελλείψεις του [όπως: ανεπαρκείς παραπομπές, παράλειψη των εισαγωγικών, μικτή χρήση των όρων —άλλοτε εμφανίζονται, ακόμη και στους τίτλους, στα γαλλικά και άλλοτε στα ελληνικά—, επαναλήψεις (στο II και III μέρος), λόγω της απρόσφορης ίσως διάταξης των επιμέρους κεφαλαίων και αβλεψίες (βλ. π.χ. σ. 79, υποσ., όπου ο εγωϊσμός, η απληστία και η φιλοδοξία χαρακτηρίζονται ως κοινωνικά πάθη)· παράλειψη, ακόμη, αναφοράς των κειμένων, τουλάχιστον, του Diderot και των άλλων φιλοσόφων που εξετάζονται στην ενδεικτική έστω βιβλιογραφία] στοιχειοθετούν εντύπωση σπουδής και μετριάζουν την ποιότητα του βιβλίου, η χρησιμότητα του οποίου για το λιγότερο απαιτητικό αναγνωστικό κοινό παραμένει, ωστόσο, αναμφισβήτητη.

ΔΡ ΘΕΟΠΗ ΠΑΡΙΣΑΚΗ-ΓΙΑΝΝΑΡΑΚΗ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ